

Вікторія КУДЕЛЯ-СВЬОНТЕК

докторка історичних наук, доцентка,
Інститут історії та архівних студій,
Педагогічний університет ім. КНО у Кракові
(Краків, Польща), wiktoria.kudelaswiatek@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9559-0784>

Комеморація Голодомору православними українцями США в період «холодної війни»

DOI: <https://doi.org/10.15407/!!!>

УДК: 94(477)

Анотація. Українська громада Північної Америки відіграла важливу роль в інформаційній кампанії у західній пресі навколо ситуації в радянській Україні в 1932–1933 рр. Починаючи з 1950-х рр. політична, суспільна, культурна діяльність окремих її представників стане важливою складовою комеморації Голодомору у США. Однак, попри історичне значення тієї ролі, яку відіграла північноамериканська діаспора у цьому процесі в період «холодної війни», тема не була достатньо вивчена в історичній науці. **Мета дослідження** – розглянути дискурс, створений УПЦ у США навколо теми вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. у період «холодної війни», на прикладі українського православного центру Св. Андрія у Саут-Баунд-Бруку. **Методологія.** Застосовано дискурсивно-когнітивний підхід. **Основні результати.** Представлено висновки відносно того, як саме православні українці США пригадували жертв Голодомору впродовж 1950–1980-х рр.; чи змінювалася (та яким чином) культура пам'яті цієї трагедії в північноамериканській діаспорі; які метафори домінували у суспільному просторі (і чому саме вони). На підставі проаналізованих джерел робиться висновок, що, починаючи з 1950-х рр., українська діаспора проводила низку акцій, спрямованих на привернення уваги до подій 1932–1933 рр. в УСРР, які мали вплив на започаткування академічних досліджень та формування соціальної думки щодо проявів радянського тоталітаризму. Ранні форми вшанування в «місцях пам'яті» мали глибоко релігійний характер. Це свідчить про те, що травма Голодомору вочевидь осмислювалась як «жертвоприношення» мучеників за волю України (як про це писала релігійна українська періодика у США). Загиблі від голоду згадувались як «невинні жертви», «невинно вбиті» та «невинні мученики», а боротьба українців за незалежність – як «українська Голгофа». Сакральний вимір пригадування жертв Голодомору був пов'язаний із почуттям морального обов'язку. У цьому випадку йшлося про бажання діаспори невинно нагадувати демократичним суспільствам про жертви комунізму.

Ключові слова: Голодомор, ушанування пам'яті, «холодна війна», Українська православна церква США, спільноти пам'яті.

Українська громада Північної Америки відіграла важливу роль в інформаційній кампанії у західній пресі навколо ситуації в радянській Україні 1932–1933 рр. та надаючи посильну допомогу голодуючим. Згодом, починаючи з 1950-х рр., політична, суспільна, культурна діяльність окремих її представників стане важливою складовою комеморації Голодомору¹ у США. Однак, попри історич-

¹ У статті вживається сучасна історіографічна назва голоду-геноциду 1932–1933 рр. У період «холодної війни» ця історична подія окреслювалась як Голод або Великий голод.

не значення ролі, яку відіграла північноамериканська діаспора у цьому процесі в період «холодної війни», ця тема не була достатньо вивчена в історичній науці.

Уперше значення теми Голодомору 1932–1933 рр. у суспільному житті північноамериканської діаспори розглянули Д.Веденєєв та Д.Будков, називаючи її «заручницею глобального протистояння»². Утім це дослідження не брало до уваги політичної діяльності українських об'єднань за кордоном і діяльності Української православної церкви США (УПЦ США), що вказує на його однобічний характер. Американсько-канадський історик Ф.Сисин також звертався до цієї теми, наголошуючи на значенні православних осередків для процесу комеморації Голодомору в українській діаспорі Північної Америки³. Окремі аспекти цього процесу висвітлювались у праці О.Ковальчук та Т.Марусик⁴. Не дивлячись на це, згадана тема залишилася відкритою та вимагає ґрунтовного вивчення.

У цій статті поставлено принципово нову для історіографії останніх років мету – розглянути дискурс, створений УПЦ США навколо теми вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. у період «холодної війни», на прикладі українського православного центру Св. Андрія у Саут-Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі). Первинна гіпотеза полягала в тому, що християнська риторика та пов'язані з нею традиції православних українців згадувати особливим чином померлих мученицькою смертю («невинно убієнних») були найбільш прийнятними і спільними для гетерогенної української діаспори в аналізованій період. Однак у процесі студій над періодикою північноамериканської діаспори та архівними колекціями Українського історико-освітнього центру у Сомерсет (штат Нью-Джерсі; УІОЦ, УНЕС), стало зрозумілим, що відносно цілісний дискурс, який постає на підставі цих джерел, тісно пов'язаний із загальною політикою США відносно СРСР, складною політичною ситуацією в УРСР (репресії проти шістдесятників) та чисельними політичними течіями всередині самої діаспори. Адже, з одного боку, у цей період діаспора розуміла Голодомор як «український Голокост», з іншого ж – як «українську Голгофу». Ця остання метафора з'явилася в публічному просторі української громади саме завдяки особливому політичному богослов'ю УПЦ США на шпальтах української православної періодики. Отже у цій статті представлено основні висновки відносно того, як саме православні українці Америки пригадували жертв Голодомору впродовж 1950–1980-х рр.; чи змінювалася (та яким чином) культура пам'яті цієї трагедії в північноамериканській діаспорі; які метафори домінували у суспільному просторі (і чому саме вони).

Для цього спочатку охарактеризуємо саму громаду та стисло пояснимо суть специфіки політичного богослов'я УПЦ США. Ітиметься також про історію побудови православного осередку у Саут-Баунд-Бруку – цього «українського Єрусалима». Далі зосередимося на складному процесі комеморації пам'яті жертв Голодомору під час річниць цієї події впродовж аналізованого періоду.

² Веденєєв Д.В., Будков Д.В. Заручниця глобального протистояння: трагедія Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні в контексті «холодної війни» 1945–1991 рр. – К., 2013. – 232 с.

³ Суун F.E. The Ukrainian Famine of 1932–33: The role of the Ukrainian Diaspora in research and public discussion // Studies in comparative genocide / Eds. L.Chorbajian, G.Shirinian. – London, 1999. – P.182–215; *Idem*. The Ukrainian Orthodox Church: memory and memorialization of the Holodomor [Електронний ресурс]: <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2016/05/boundbrook.pdf>

⁴ Ковальчук О.О., Марусик Т.В. Голодомор 1932–1933 рр. в УРСР і українська діаспора Північної Америки. – Чернівці, 2010 – 224 с.

⁵ Авторка глибоко вдячна др. Майклу Андреску з УІОЦ за надання онлайн унікальних матеріалів із колекції центру, необхідних для завершення дослідження, припиненого через пандемію COVID-19.

Православні українці Північної Америки в роки «холодної війни»

Українська громада у США в період «холодної війни» була представлена дуже різними соціальними та політичними осередками. Існували організації, пов'язані з першими хвилями еміграції на рубежі XIX–XX ст., і з'являлися нові, створені повоєнною хвилею. У 1950-х рр. почали виникати конфлікти між прибульцями й місцевими громадами. До того ж вони сприймали один одного як чужинців і дійсно мали небагато спільного, окрім переконання про належність до українського народу⁶. Серед неоднорідної української громади Північної Америки у цій статті розглянемо середовище православних вірних.

УПЦ США як етнічну українську церкву в Північній Америці було створено на соборі 1950 р. в Нью-Йорку. На чолі її стояв архієпископ Іоанн (Теодорович). Його заступником та головою консисторії став архієпископ Мстислав (Скрипник)⁷. Із 1950 по 1987 рр. церква пристосувалася до прибуття тисяч іммігрантів зі зруйнованої війною України (в тому числі Галичини), що суттєво змінило її внутрішнє життя. Окрім повернення до епископоцентричної моделі управління, громада УПЦ США адаптувалася до регіональних літургійних традицій новоприбулих. Іммігранти також привнесли до спільного дискурсу свої спогади про людські страждання, спричинені війною та Голодомором. Мотивовані прагненням до єдності та відновлення церкви в Україні, вони створили в Північній Америці глобальну платформу для засудження політичних і церковних репресій із боку Москви, приєднуючись до США як борців за свободу й демократію у світі⁸.

Безумовно, УПЦ США відверто критикувала Московський патріархат і часто звинувачувала Російську православну церкву у спробі узурпувати привілей Вселенського патріархату з метою створити паралельну структуру, керовану Москвою. Із погляду суспільної самоідентичності, УПЦ США була діаметрально протилежною Московському патріархату: підтримувала як церковну, так і політичну незалежність; характеризувала Московський патріархат поплічником радянського режиму, котрий представляла як ворожий і невільничий⁹. З іншого боку, РПЦ у відповідь провадила власну експансивну кампанію делегітимізації нової (неканонічної) автокефалії. Численні її єпископи публікували нариси та заяви, намовляючи до «возз'єднання» колишніх греко-католиків і православних емігрантів із Російською православною церквою. Противників СРСР та РПЦ вона зазвичай ідентифікувала як «фашистів», «нацистських колабораціоністів», що нібито прагнули «знищити український народ» та його православну церкву – складову Московського патріархату¹⁰.

У процесі підтримання церковного життя, привнесеного іммігрантами до Сполучених Штатів, УПЦ США започаткувала політичне богослов'я, через яке оплакувала біди недавнього минулого, засуджувала СРСР – головного антагоніста, і прагнула звільнення України й інших країн, що перебували під комуністичною владою¹¹. Українська діаспора співпрацювала з демократичними урядами США та

⁶ *Satzewich V.* The Ukrainian diaspora. – London, 2002. – P.106.

⁷ *Sysyn F.E.* The Ukrainian Orthodox Church...

⁸ *Denysenko N.* The Orthodox Church in Ukraine: a century of separation. – DeKalb, IL, 2018. – P.85–86.

⁹ *Denysenko N.* Sustaining the fatherland in exile: commemoration and ritual during the Cold War // North American churches and the Cold War / Ed. P.Mojzes. – Grand Rapids, MI, 2018. – P.310–325.

¹⁰ *Denysenko N.* Explaining Ukrainian autocephaly: politics, history, ecclesiology, and the future // Canadian Slavonic Papers. – Vol.62. – 2020. – №3-4. – P.426–442.

¹¹ *Denysenko N.* The Orthodox Church in Ukraine... – P.77–78.

Канади, прийняла риторику ідеології «холодної війни», тобто богослов'я мучеництва й визволення від радянського окупанта демократичним шляхом¹².

Багато подій символізували ці політично-богословські ідеї емігрантської громади. Серед них і процес створення українського православного осередку у Саут-Баунд-Бруку, для якого в 1951 р. було викуплено 23 га землі¹³. У 1954 р. там створили кладовище, яке стало місцем останнього спочинку багатьох відомих діячів української еміграції. Андріївська меморіальна церква (церква-пам'ятник), спроектована українсько-канадським архітектором Ю.Кодаком, відкрилася для богослужінь у 1965 р. Уже в 1950-х рр. УПЦ США обрала Саут-Баунд-Брук своїм центральним осередком. Саме тут відбувалися найважливіші релігійні події та друкувалася православна література. Традиційно в діаспорі Північної Америки його називають «українським Єрусалимом»¹⁴. На даний час поряд із церквою розташована Семінарія св. Софії, музей, архів, друкарня та Український історико-освітній центр із концертним залом на 1500 місць та бібліотекою¹⁵.

Вплив УПЦ сягав далеко за межі США, адже фактично вона обслуговувала Бразилію, Нову Зеландію, Австралію та Західну Європу. Хоча в той час православний світ здебільшого не визнавав їх канонічними, ці українські приходи відігравали важливу роль у релігійному, культурному, політичному житті діаспори¹⁶.

«Український Єрусалим»

Історики мистецтва припускають, що на проект церкви-пам'ятника, виконаний Ю.Кодаком, вплинула наддніпрянська сакральна архітектура (як і на більшість діаспорних сакральних будівель). Власне кажучи, цей проект вважається формально вимовним прикладом козацького бароко. Для В.Куцевича це добре продумана інтерпретація, яка, з одного боку, посилається на традиційні сакральні споруди в Україні, а з іншого – включає традиції нової країни проживання¹⁷. Ю.Кодак (насправді Ю.Панасенко) здобув художню освіту в Києві ще до війни, що остаточно позначилося на його мистецькій творчості в еміграції. Оскільки православна церква у своїй концепції мала бути пантеоном для українських героїв і мучеників, стилістичний вибір, що посилався на козацьку естетику сакральної архітектури, видався доречним.

Окрім характерного архітектурного стилю, самій будівлі надано особливого значення. А саме в 1961 р. фрагменти цегли, привезені п'ятьма роками раніше з України американською художницею українського походження Я.Сурмач-Міллс, були вмуровані у стіну церкви-пам'ятника¹⁸.

Побувавши в Києві, Я.Сурмач-Міллс зуміла відвідати найбільшу серед українських православних церков. Вона скористалася можливістю взяти з собою фрагменти цегли з двох найважливіших для національної культури та самобутності святинь, одна з яких на той час була в руїнах (Успенський собор Києво-Печерської лаври). Цегляні уламки, привезені до США, сприймалися громадою як реліквії, як символ

¹² Ibid. – P.152.

¹³ Ibid. – P.78.

¹⁴ Marples D., Skrypnyk O. Patriarch Mstyslav and revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church // The Ukrainian Weekly. – 1991. – №1. – P.7.

¹⁵ Ukrainian Orthodox Church of the USA: Some aspects in the life of the Ukrainian Orthodox Church of the USA [Електронний ресурс]: <https://www.uocofusa.org/history.html>

¹⁶ Sysyn F.E. The third rebirth of the Ukrainian Autocephalous Church and the religious situation in Ukraine, 1989–1991 // Religion and nation in modern Ukraine / Eds. S.Ploky, F.E.Sysyn. – Edmonton; Toronto, 2003. – P.88–119.

¹⁷ Куцевич В. Еволюція храмубудування в поселеннях української діаспори // Українська академія мистецтва. – Вип.21. – К., 2013. – С.87–96.

¹⁸ Славка Сурмач відбула поїздку по Советському Союзу // Свобода. – 1956. – №194. – С.1.

національного та релігійного єднання з історичною спадщиною Батьківщини. Ідея вкомпонувати їх у споруду майбутньої національної святині, своєю чергою, вказувала на необхідність такого символічного зв'язку з нею. Вони також слугували символом православних культових місць, які неможливо було відбудувати в радянській Україні, а лише символічно реконструювати за кордоном, наприклад у вигляді церкви-пам'ятника у Саут-Баунд-Бруку¹⁹.

Фрагменти цегли було врочисто вмуровано у споруду церкви 4 травня 1961 р. У повідомленні про цю подію їй надавалося ще одне символічне значення:

«Подія вмурування цеглин Св. Софії і Києво-Печерської лаври розкриває нам глибокий зміст самої ідеї збудування у вільному світі українського храму-пам'ятника. Зокрема ж виявляє зміст цієї ідеї вмурування в стіни того храму цеглини з зруйнованої ворогами нашого народу церкви Успіня Пресвятої Богородиці, святині, яка в процесі руйнування Московією найдавніших і найвеличніших храмів українських стала в списку соток вже зруйнованих нею перед тим храмів Божих в Україні. Святині, на мури якої на протязі соток літ з побожністю дивились мільйони українців, святині, в мурах якої рівно ж на протязі віків українське жіноцтво пролило річку сліз, молячи Матір Божу про покров і опіку для найближчих і кращу долю для цілого народу»²⁰.

Таким чином політичне богослов'я того періоду, сформульоване та проголошене невеликою українською емігрантською спільнотою під час інавгураційних подій, мало на меті перемогти радянську систему (нехай тільки символічно) на території США через побудову величезного та знакового спільного місця, яке гуртувало б православних паломників з усього вільного світу. Описуючи цю подію, православна періодика базувалася на основних топосах тернистого шляху українського народу до незалежності, а саме на ідеї вшанування пам'яті тих, хто захищав Вітчизну від кровожерливого ворога – більшовицький режиму.

Центральним елементом такого осередку стала, власне, церква-пам'ятник. Метою її побудови було нагадувати майбутнім поколінням українців, котрі виростили в еміграції, про їхнє національне коріння. Та показати вільному світові славу минувшину українського народу. УПЦ США висловила сподівання, що споруда стане пам'ятником для тих, хто загинув за більшовицького режиму, і знаком подяки за свободу богослужіння в Америці²¹. «Українське православне слово» в 1965 р. опублікувало сім приводів, з яких слід спільними зусиллями збудувати церкву-пам'ятник:

«Церква-пам'ятник – це спільний монумент над могилами наших попередників та рідних і найдорощчих нам.

Церква-пам'ятник – це вияв глибокої пошани до героїв і мучеників українського народу.

Церква-пам'ятник – це дуже скромний хрест над заораними ворогом могилами мільйонів жертв Великого Голоду.

Церква-пам'ятник – це лише скромна спроба відтворити велич українських святинь, що їх зруйнувала Москва тільки в ХХ столітті.

¹⁹ Тисячі народу взяли участь у врочистостях біля Церкви-Пам'ятника в Бавнд Бруку // Свобода. – 1961. – №104. – С.1.

²⁰ Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1961. – №5 (червень). – С.10.

²¹ Там само. – 1965. – №9 (вересень). – С.10.

Церква-пам'ятник – це твір вільного українського духа, нерозривно пов'язаний з давнім українським церковним будівництвом.

Церква-пам'ятник – це наш скромний вклад в скарбницю духовних і культурних цінностей США.

Церква-пам'ятник – це свідцтво, що її будівничі й фундатори жили не тільки для себе, але й для прийдешніх поколінь нашого народу»²².

Слід відзначити, що церкву-пам'ятник зводили спільно у складчину, тобто всі приходи, а навіть окремі греко-католицькі парохії надсилали пожертви на будову храму впродовж десяти років. Із 1954 по 1965 рр. адміністрація УПЦ США неодноразово зверталася до людей із проханням пожертвувати. У деяких випусках «Українського православного слова» друкувалися заохочувальні звернення про фінансові труднощі, що сповільнювали будівництво, а також додаткові листи жертводавців²³. Видання також уміщувало листи читачів, які, пожертвувавши на справу, закликали інших підтримати ініціативу²⁴. Серед них були й такі, хто вказував на необхідність таким чином ушанувати пам'ять жертв Голодомору²⁵.

Серед причин, які вказують на привід тривалого будування церкви-пам'ятника, Н.Денисенко вказує природні асиміляційні процеси у середовищі православних українців Америки та невелику кількість прихожан в американських громадах²⁶. Попри те, сам факт, що будову було закінчено не відмовляючись від задуманого проєкту та винятково на кошти віруючих українців, свідчить про те, що різноманітні кола діаспори могли об'єднатися в досягненні спільної мети.

Із 1961 по 1965 рр. риторика політичного богослов'я залишалася незмінною, адже будівництво церкви Св. Андрія наближалось до завершення. Церковні ієрархи продовжували використовувати американські цінності громадських і релігійної свобод у своїх виступах та діяльності²⁷. Церкву освятили 10 жовтня 1965 р., у Великодню неділю, день «перемоги світла над темрявою» – як можливість відновити велич розореного українського святого місця у вільному світі²⁸. З цієї нагоди в «Українському православному слові» з'явився розлогий допис:

«Через те неділя 10 жовтня стала днем тріумфу й перемоги вільного, нічим не спутаного українського духа, днем дійсно всеукраїнським, який затер багато існуючих досі між нами різниць, днем, який напевно скоротить шлях до Всеукраїнського Великодня, со дня визволення України з неволі. Таким і лише таким залишається день освячення церкви-пам'ятника в пам'яті тих, хто мав щастя бути безпосереднім учасником цього великого свята. Таким, повним глибокого змісту, залишається цей день і для прийдешніх поколінь та стане для них дороговказом до світлої мети – вільної і лише суверенної волі нашого народу незалежної України»²⁹.

²² Там само. – №10 (жовтень). – С.3.

²³ Там само. – 1960. – №5 (травень). – С.17–18.

²⁴ Там само. – №9 (вересень). – С.15.

²⁵ Там само.

²⁶ *Denyshenko N.* The Orthodox Church in Ukraine... – P.78, 84.

²⁷ *Ibid.* – P.79.

²⁸ Speech by Archbishop Mstyslav at the dedication of St. Andrew Memorial Church (Ukrainian), 1965, October 10 [Електронний ресурс]: <https://www.ukrhec.org/collections/archives/recorded-sound/speech-archbishop-mstyslav-dedication-st-andrew-memorial-church>

²⁹ Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1965. – №11-12. – С.11.

Процес спорудження й освячення церкви-пам'ятника у Саут-Баунд-Бруку ілюструє поєднання американських цінностей громадянських свобод із тогочасним прагненням автокефалії православних українців, які належали до об'єднаної церкви. По-перше, ця когорта православних українців зберігала окремі аспекти ідентичності, що супроводжували їх від України до США, а саме стійку церковну незалежність від Московського патріархату. УПЦ США поєднувала та пов'язувала свою незалежність з американською демократією, вдало використовуючи протистояння часів «холодної війни» з метою проголошення політичного богослов'я мучеництва, якого зазнала їхня Батьківщина під радянським пануванням. Адже українці змогли позиціонувати себе як союзників демократії та релігійної терпимості, що протистоять грізному противникові, якого й вони, і американський уряд убачали у СРСР. Але самоідентичність православних українців в імміграції набула нового смислу, яким була необхідність підтримання ідентичності громади як невеликої емігрантської спільноти в масивному просторі американської релігійної множинності³⁰. Боротьба громади за збір коштів, необхідних для побудови церкви, виявила цю нову дійсність, котра завжди стала складовою їхньої ідентичності. Попри те невелика група іммігрантів з обмеженими можливостями підтримувати повноту церковного життя, яким вони його запам'ятали з Батьківщини, приймала нові виклики еміграційного буття та спромоглася створити власне політичне богослов'я як інструмент у боротьбі з СРСР.

Моральний обов'язок нагадувати про Голодомор

Як це вже підкреслювалося в 1960-х рр. до УПЦ США належали громади міжвоєнних емігрантів, вихідців із радянської України, що до 1939 р. мешкали у П Речі-посполитій, включаючи архієпископа, а згодом митрополита Мстислава. У своєму політичному богослів'ї він спирався на концептуалізацію Голодомору, винесену з цього кола³¹. Окрім того, серед емігрантів, які виїхали на Захід після Другої світової війни, було також чимало свідків трагедії. Але навіть цим середовищам спочатку було важко прийняти єдиний фронт у питанні вшанування пам'яті жертв Голодомору. Як окремі особи, так і деякі організації мовчали про необхідність робити це у громадському житті США. З іншого боку, існували також кола, які зосереджувалися на комеморації Голодомору, трактуючи її як виконання морального обов'язку українських емігрантів³².

Першим об'єднуючим фактором було переконання в необхідності боротися з розповсюдженою думкою про нібито єдність України з іншими радянськими республіками. Ця мета досягалася передусім шляхом інформування американської громадськості про політичну систему та репресивну політику СРСР, спрямовану проти українців. А другим, як уважає В.Сатцевич, була необхідність демонструвати свою «українськість». Незалежно від того, як вони ставилися одне до одного, усі намагалися публічно показати унікальність української культури і традицій, організовуючи виставки народних вишивок та писанок, покази українського танцю й мистецтва, або традиції, пов'язаних із відзначенням свят³³. Однак тема Голодомору була чи не найважливішою ланкою, яка консолидувала українську громаду Північної Америки.

³⁰ Denysenko N. The Orthodox Church in Ukraine... – P.79–80.

³¹ Sykun F.E. The Ukrainian Orthodox Church...

³² Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1953. – №6 (червень). – С.2–3.

³³ Див.: Шевичук О.А. Національно-культурні ініціативи української діаспори (кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст.). – К., 1997. – 60 с.

Згодом ця політика стала свідомою, адже завдяки їй можна було довести як відокремленість УРСР від СРСР, так і бути почутими в публічному просторі нової країни проживання. Фактично, лише темі Голодомору вдалося набути статусу події, що символічно зв'язала українську діаспору в Америці, незважаючи на внутрішні відмінності³⁴.

Покоління, яке пережило Голодомор, набуло в діаспорі ключового значення. На основі травматичного досвіду окремі громади зуміли створити духовні та патріотичні цінності, навколо яких сформувалася спільнота поза соціальними, політичними та поколінневими поділами (спільнота пам'яті Голодомору). Ця значущість покоління, що переживало голод в Україні 1932–1933 рр., полягала в осмисленні іншими українцями північноамериканської діаспори страждань тих, хто відчув на собі звірства й випробування колективізацією. Вони стали символом невмирущості нації. Це надало особливого смислу існуванню української громади за кордоном як рушієві, що бореться в публічному просторі з політикою СРСР по відношенню до України шляхом поширення інформації про Голодомор як про історичний факт, про його генцидний характер та публічно нагадує про цю подію у суспільному житті США.

Слід також звернути увагу на те, як представники діаспори втілювали й синтезували досвід Голодомору, що був їм переказаний із перших вуст, до формування власної ідентичності. Питання щодо участі людей в успадкованій пам'яті вперше порушила М.Гірш у своїй роботі над трансмісією пам'яті про Голокост. Для дослідниці постпам'ять – це взаємозв'язки, що пов'язують покоління, яке бере участь у культурному чи колективному травматичному досвіді, з іншим (попереднім) поколінням, котре «запам'ятовує» його лише завдяки оповіданням, образам та життєвій позиції тих, серед кого вони вирости. Цей досвід був переданий їм настільки емоційним способом, що, здається, він є фундаментом їхньої власної пам'яті³⁵.

К.Каньовська, посилаючись на це поняття, доповнила його своїм розумінням стосовно не стільки окремих людей, скільки соціальних груп. Для неї постпам'ять – це не лише пам'ять, яку переживає хтось інший, але пам'ять другого покоління, котре, не переживши досвіду, захопленого пам'яттю, приречене визначати власну ідентичність на основі не власного досвіду минулого. Для дослідниці постпам'ять є одночасно продовженням пам'яті свідків та учасників минулої реальності, але також формує сучасне мислення й самосвідомість людей і спільнот, які заволодівають цією пам'яттю. Більше того, постпам'ять – це також знання про минуле, яке будується на емпатійній реконструкції досвіду інших. Тобто постпам'ять стає нарративом, запозиченим і засвоєним, або визнаним як власний. Привласнення відбувається тут у двох вимірах – ті, хто посідає пам'ять, беруть на себе місію створювати образ минулого. Минуле представляється їм не через власний досвід, а співчутливий образ досвіду своїх близьких. Безперечно, вони в полоні постпам'яті в тому сенсі, що вона визначає рамки їхньої ідентичності/самосвідомості та рамки дії. Таким чином, мета їхнього життя у суспільному просторі – це докладати зусиль для погашення боргу перед тими, хто зазнав несправедливих страждань. Проте для К.Каньовської це марні зусилля, адже немає компенсації за зло, якого зазнали невинні жертви тоталітаризмів³⁶.

Отже в таких випадках члени спільноти пам'яті стають довіреними особами (у символічному сенсі) покоління, яке пережило травмуючу подію, із його справжніми переживаннями, що викликають емоції та породжують співпереживання, котре

³⁴ *Satzewich V.* The Ukrainian diaspora... – P.178–188.

³⁵ *Hirsch M.* Pokolenie postpamięci / Tłum. M.Borowski, M.Sugiera // *Didaskalia: Gazeta teatralna.* – 2011. – №105. – S.29.

³⁶ *Kaniewska K.* Postpamięć // *Pamięć: rejestry i terytoria – Memory: registers and territories / Red. P.Orłowska.* – Kraków, 2013 – S.41.

консолідує громаду³⁷. Ідентифікація групової постпам'яті дозволяє іншим групам охопити та діагностувати роль емпатійного переживання досвіду певних соціальних груп, які співчутливо опрацьовували цей досвід, раціоналізували і створювали на його основі цінності, включені в їхню власну ідентичність³⁸. Що стосується українських громад Північної Америки, це почуття заборгованості виникало зі співпереживання, співчуття й навіть бажання осмислити страждання та винагородити жертв Голодомору хоча б у символічному значенні цього слова, даючи свідчення в публічному просторі про цей набутий досвід.

Звернім увагу, за О.Еткіндом, що масові вбивства здебільшого осмислюються сучасними поколіннями як «жертвоприношення», котре розуміється двояко. З одного боку, у релігійних категоріях – жертва, складена з власного життя, а з іншого – в політичному плані – як жертва заради (відновлення) незалежності. У цьому розумінні пожертва власним життям – це, наприклад, загибель солдатів на війні або пожежників під час виконання службових обов'язків. Іншими словами, жертва є добровільною, публічною та значущою для громадськості. Проте масове вбивство в газовій камері або загибель у радянському таборі не відповідають цьому визначенню, оскільки вони не є добровільними³⁹. Це стосується й жертв Голодомору, чий життя та смерть залежали від милості тирана. Той факт, що у суспільних практиках православної українці у США обирали релігійні символи, вказує на необхідність розуміння Голодомору в категорії «жертвоприношення» українського народу в боротьбі з гнобителем («червона Москва», «червоний кат» – визначення преси 1940–1980-х рр.) за існування нації. Очевидно, що втрати українського народу розумілися діаспорою в аналізований період саме як жертва у сакральному смислі, а релігійна риторика видавалася найбільш доречною⁴⁰. До того ж найперші «спільноти пам'яті», що вшановували жертв Голодомору, виникли в парафіяльних громадах.

Ушанування пам'яті жертв Голодомору в Баунд-Бруку

Таким чином УПЦ США з огляду на чітко сформульовану політично-богословську позицію та соціальну структуру парафій відіграла визначальну роль у процесі конструювання символічного вираження вшанування пам'яті жертв Голодомору. Безумовно, православна іконографія і християнська символіка, використані у процесі символізації цієї події в період «холодної війни», стали невід'ємною частиною поминання жертв трагедії в інших громадах діаспори.

Проаналізовані джерела однозначно вказують на те, що двадцяті та тридцяті річниці Голодомору відбулися в осередку в Баунд-Бруку⁴¹. Їх найважливішими елементами стали молитви за померлих жертв та спільне виконання поминального гімну «Вічна пам'ять». 21 червня 1953 р. очевидці трагедії з товариства ДОБРУС також підготували транспаранти із зазначенням її винуватців та встановили символічне кладовище на території православної парафії Баунд-Брук (двадцять білих хрестів)⁴².

³⁷ Kaniowska K. „Memoria” i „postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty // *Łódzkie Studia Etnograficzne*. – 2004. – Т.43: Codzienne i niecodzienne: o wspólnotowości w realiach dzisiejszej Łodzi / Red. G.E.Karpińska. – S.9–27.

³⁸ Kaniowska K. Postpamięć // *Modi memorandi: leksykon kultury pamięci* / Red. M.Saryusz-Wolska, R.Traba; współpr. J.Kalicka. – Warszawa, 2014. – S.391.

³⁹ Etkind A. Warped mourning: stories of the undead in the land of the unburied. – Stanford, 2013. – P.29.

⁴⁰ Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1953. – №6 (червень). – С.5.

⁴¹ Свобода. – 1953. – №135 (23 червня). – С.1; Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1953. – №7 (липень). – С.15–16; 1963. – №8 (серпень). – С.14–15; Свобода. – 1963. – №108 (8 червня). – С.2; №109 (11 червня). – С.1.

⁴² Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1953. – №7 (липень). – С.15.

У липневому числі «Українського православного слова» було надруковано молитву, укладену митрополитом Іоанном, на спомин душ, загиблих у лихоліття голоду⁴³.

У 1960-х рр. всередині громади не панувала спільна думка щодо ролі українських комуністів та української культурної еліти в подіях 1932–1933 рр. При цьому деякі прокомуністичні об'єднання взагалі заперечували факт голоду, тим самим порушуючи єдність у поминанні жертв⁴⁴. Через це 1963 р. до відзначення річниці Голодомору долучилося набагато менше людей, ніж у попередні роки. Традиційно основні релігійні церемонії відбувалися в Баунд-Бруку 9 червня – у ще недобудованому храмі. За церковним календарем того дня відзначалися так звані Зелені свята. Церква збирала імена жертв Голодомору та правила поминальну службу за упокій їхніх душ⁴⁵. У пресі згадувалося про присутніх ієрархів, 37 священників (головним церемоніалом був митрополит Іоанн) та про участь 4 тис. вірних, зокрема молоді з «Пласту», СУМ та ОДУМ. Після завершення молитовної частини в осередку відбулося прийняття за участю президента УНР у вигнанні та керівників усіх українських організацій, а також багатьох українських католиків⁴⁶.

Церемонія поєднувала світські й релігійні елементи, як це було під час інших роковин Голодомору в Баунд-Бруку. Окрім хоругв своїх організацій та приходських громад, присутні тримали прапори УНР. У своїй промові архієпископ Мстислав згадав Десять заповідей, а також заохотив учасників до спільного з хором виконання пісні «Журавлі» («Чуєш, брате мій»)⁴⁷. Піднесена атмосфера, в якій хвилиною раніше співали гімн «Вічная пам'ять», змінилася, коли Мстислав звернувся до пісні з певним історичним значенням, надаючи їй принципово нове. По-перше, це була пісня січових стрільців, написана Б.Лепким у Кракові 1910 р., один із чотиривіршів якої закінчувався фразою «В чужині я умру». Свого часу він – професор Краківського університету – був вражений польськими національними повстаннями в ХІХ ст. і зворушений тим, що польська еміграція, герої-повстанці, доживали віку на чужині. Під час Другої світової війни пісня Б.Лепкого стала гімном УПА та символом, що з'єднував українських емігрантів з їхньою духовною Батьківщиною. З часом у діаспорі її почали виконувати на похоронах. По-друге, ця пісня була нагадуванням про особистий життєвий досвід владики – у миру колишнього хорунжого Армії УНР. Таким чином його та досвід багатьох інших присутніх на цій події українців США, котрі не були свідками Голодомору, виявився символічно поєднаним, спільним для всіх американських українців, мотивом страждання, туги за втраченою Батьківщиною й потребою зберегти пам'ять про всіх загиблих українців.

Радіо «Свобода» 1963 р. підготувало українською передачу для трансляції в Нью-Йорку про вшанування пам'яті жертв Голодомору у Саут-Баунд-Бруку, в якій також згадувалося, що чимало вірян продовжували стояти навколішки після завершення молитовної частини, і те, що саме митрополит спільно зі присутніми заспівав пісню «Журавлі» й заохотив до пожертв на будову церкви-пам'ятника. Ведучий програми, розповідаючи про інших гостей-промовців, особливим чином акцентував виступ С.Витвицького, другого президента УНР у вигнанні, котрий нагадав усім присутнім

⁴³ Там само. – С.2.

⁴⁴ Сталінсько-хрущовське охвістя / Ред. В.Коваль. – Нью-Йорк; Чикаго, 1961. – С.5–15; *Присутній*. Тридцятьліття голоду в Україні відзначили в Пассейку, Н. Дж. // Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1964. – №2 (лютий). – С.19. Випуски окремих газет та журналів, присвячених ушануванню пам'яті жертв Голодомору, розміщено на веб-сайті Holodomor Research and Education Consortium (HREC) (див.: [Електронний ресурс]: <https://holodomor.ca/resources/memorialization/>).

⁴⁵ Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1963. – №7. – С.14–16.

⁴⁶ Там само. – №8. – С.14–15.

⁴⁷ Там само. – С.14.

про українську традицію пом'янути саме на Зелені свята близьких померлих, а особливо полеглих вояків⁴⁸. Є.Онацький у своїй праці зафіксував існування такого звичаю в українській традиційній культурі та православній обрядовості. Зеленими святами називають одне з найважливіших літургічних свят для вірян, що традиційно відзначається в наступну неділю після Трійці, адже тоді пригадують усіх святих. Історія відзначення була започаткована задовго до християнства. Колись ним розпочинали сонячний літній цикл свят. Українці оздоблювали домівки зеленими гілками дерев, які несли з лісу або «священного гаю». Такого роду вшанування природи сприймалося як шана пам'яті предків. Тому одночасно зі вшануванням природи навесні відбувалися поминальні обряди. На Зелені свята відвідували місця поховань своїх рідних⁴⁹.

Проте чи не найважливішим елементом події стало спільне виконання гімну УНР – «Ще не вмерла Україна». Аналізуючи дискурс, який створювався навколо Баунд-Бруку, і суспільні практики щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору у самому осередку, слід звернути увагу на те, що загиблих від голоду-геноциду згадували поряд із воїнами, які жертвували своїм життям заради України («жертвоприношення» за О.Еткіндом). Здається, що цікавою формою практичного застосування політичного богослов'я УПЦ США стало поєднання світського та сакрального: президент УНР нагадує про християнські цінності, а митрополит – про політичний вимір комеморації жертв радянського тоталітаризму. Поєднання цих символів, важливих для ідентичності української діаспори, ще більше вказує на те, що творцем сакралізованого образу Голодомору був передусім митрополит Мстислав і середовище діаспори, пов'язане, як і він, із колишньою УНР.

Із роками вшанування пам'яті жертв Голодомору міцно вкоренилося в образ церкви-пам'ятника, завдяки чому стало частиною постпам'яттєвого досвіду української громади у США і спільним фундаментом для національної ідентичності громади, розрізнені частини котрої конфліктували між собою. Від середини 1960-х рр. символи, які вперше було використано під час 30-х роковин Голодомору, визначали всі наступні річниці до самого кінця «холодної війни».

Через десять років церква та кладовище у Саут-Баунд-Бруку стали місцем вшанування 40-річчя Голодомору для багатьох православних українців США. У 1973 р. митрополит Мстислав, який тоді вже мешкав у Саут-Баунд-Бруку, підготував пастирський лист до цієї річниці та оголосив про встановлення Дня пам'яті жертв:

«Всенародне вшанування пам'яті страдників і мучеників Великого Голоду визначаю на цьогорічну Провідну неділю, себто в неділю, в яку від віків наша св. церква молилась за душі наших славних попередників та праведників, мучеників і героїв України. Тож хай же і цьогорічну Провідну неділю залунають супокійні гарячі моління по всіх українських церквах вільного світу, скрізь там, де ми об'єднані у Хресті і, зокрема, в храмах найміцнішої твердині нашої нації: Української автокефальної православної церкви! Головні жалобні урочистості в 40-ву річницю Великого Голоду визначаю в осередку українського православ'я поза Батьківщиною, в Оселі Св. Ап. Андрія в Баунд Бруку, стейт Нью Джерсі, ЗСА, де в Провідну неділю 6-го травня, на цвинтарі церкви-пам'ятника, буде відправлена урочиста всенародна соборна панахида»⁵⁰.

⁴⁸ Програма Радіо Свобода, випущена в Нью-Йорку, яку веде Микола Французенко (у ролі «Олександр Терещенко») з нагоди вшанування пам'яті жертв Голодомору в Центрі Метрополії Української православної церкви в Саут-Баунд-Бруку. Commemoration of the 30th anniversary of the Holodomor by the Ukrainian Orthodox Church of the USA [Електронний ресурс]: https://www.ukrhec.org/audio/listen/commemoration-30th-anniversary-holodomor-ukrainian-orthodox-church-usa?fbclid=IwAR3UH69-dl3vtoHXcje0eSHtRfW66DO5Clq_wl6yIicMt5MkxllbipB9msw

⁴⁹ *Онацький Є.* Українська мала енциклопедія. – Кн.4. – Буенос-Айрес, 1959. – С.489–490.

⁵⁰ Архипастирське послання з нагоди 40-ї річниці Великого голоду // Свобода. – 1973. – №51 (20 березня). – С.2.

Окрім того, що «Свобода» опублікувала пастирський лист, видання також підготувало допис про цю сумну врочистість⁵¹. Австралійське видання «Вільна думка» надрукувало коротке повідомлення про вшанування пам'яті Великого голоду у Саут-Баунд-Бруку⁵². У ньому відзначалося, що врочиста панахида, котра проводиться у Провідну неділю, а саме в неділю після Великодня у православній церкві, присвячена пам'яті померлих, зібрала близько 5 тис. вірних, які бажали взяти участь у меморіальних поминаннях. Серед присутніх були представники молодіжних організацій, а також українські військові ветерани. В архіві УІОЦ зберігається домашнє відео одного з учасників цих подій, на якому вдалося зафіксувати масовий характер панахиди⁵³. За присутності численних священнослужителів і мирян митрополит Мстислав згадував події Великого голоду та підкреслював, що українці не повинні занепадати духом і вірою, оскільки настане момент історичної справедливості, а винні в Голодоморі будуть покарані. На увагу заслуговує й той факт, що на завершення врочистостей, як і попереднього разу, усі учасники події заспівали гімн УНР «Ще не вмерла Україна»⁵⁴.

За Є.Онацьким, неділя св. Фоми, Провідна неділя – це серед інших українська традиція відвідувати могили близьких померлих. Обрядовість цього дня споріднена із Зеленими святами, хоча й має більш родинне вираження⁵⁵. Саме 1973 р. митрополит Мстислав довершив переформулювання смислу відзначання роковин Голодомору: зі всенародного в особисте, тобто важливе для кожного американського українця, незалежно від його життєвого досвіду та політичних переконань. Таким чином під час 40-х роковин для багатьох учасників подій у Саут-Баунд-Бруку Великий голод став запозиченим досвідом, що остаточно змінюється у власний (сакральне переживання постпам'яттєвого досвіду як власного – за К.Каньовською). Наступні 50-ті роковини продовжуватимуть цю традицію.

У 1983 р. «Українське православне слово» підготувало додаток до травневого випуску, присвячений темі Голодомору 1932–1933 рр.⁵⁶ У Провідну неділю, 15 травня, у церкві-пам'ятнику відбулася соборна архієрейська літургія, яку очолив митрополит Мстислав, архієпископ Марко та єпископ Ізяслав, а також соборна панахида, в якій, за даними місцевої поліції, узяли участь до 13 тис. осіб. Згодом відбулася друга частина академії в пам'ять жертв Голодомору, котра ввібрала у себе попередні суспільні ритуали, притаманні цій спільноті пам'яті. Адже співались і «Журавлі», і гімн УНР, і пісні на вірші Т.Шевченка⁵⁷. У дописі, надрукованому в газеті «Свобода» з цього приводу, особливу увагу привертає останнє речення:

«Майже тринадцять тисяч українців були присутні в цей День всенародного вшануванні жертв Великого голоду тут (за підрахунком місцевої поліції, яка допомагала тримати лад), і всі поїхали до домів збагаченими глибшим знанням про трагедію України, щоб в жовтні всі як один прибути до Вашингтону, столиці, для всенародної демонстрації і поширення по ЗСА відомостей про Голоту України, щоб інші вчилися з нашого трагічного досвіду і збереглися»⁵⁸.

⁵¹ Свобода. – 1973. – №84 (8 травня). – С.1.

⁵² Жалобні врочистості. П'ять тисяч українців з'їхалися до Бавнд-Брук // Вільна думка. – 1973. – №22 (27 травня). – С.1.

⁵³ Holodomor commemoration and blessing of graves at St. Andrews Church and Cemetery, South Bound Brook, NJ, May 6, 1973, private video from Mykola Holovs'ko, 13:08, UHES_2012-6-20_MP01 // Архів Українського історико-освітнього центру у Сомерсет (штат Нью-Джерсі; УІОЦ, УНЕС).

⁵⁴ Свобода. – 1973. – №84 (8 травня). – С.1.

⁵⁵ Онацький Є. Українська мала енциклопедія. – Кн.12. – Буенос-Айрес, 1963. – С.1508.

⁵⁶ Українське православне слово – Ukrainian Orthodox Word. – 1983. – №5а. – 8 с.

⁵⁷ Свобода. – 1983. – №92 (18 травня). – С.1, 4.

⁵⁸ Там само. – С.4.

Автор статті писав про заплановану на 2 жовтня 1983 р. загальну демонстрацію у столиці США. Загалом маніфестації, учасники яких засуджували тоталітарну радянську систему та вшановували пам'ять жертв Голодомору, упродовж травня – жовтня пройшли в багатьох американських містах. Проте згадана мала надзвичайний політичний резонанс і підсилювала діяльність академічного середовища навколо необхідності розслідувати злочинну політику радянського уряду під час колективізації. В ній також узяли участь ієрархи УПЦ США, виступив митрополит Мстислав. Голодомору у промовах представлявся як злочин проти демократії та свободи в американському розумінні⁵⁹. Зрештою така оцінка як злочину проти людства була тотожна з політичним богослов'ям УПЦ США.

Спільне розуміння того, що американці (причому не тільки українського походження) мають пригадувати в день пам'яті жертв Голодомору, можна віднайти й у резолюції президента США Р.Рейгана від 30 жовтня 1984 р., адміністрація котрого підтримувала намагання української громади привернути увагу до цього питання:

«Роблячи особливим днем ушанування жертв голоду, нам, американцям, надається ще одна можливість ушанувати нашу власну систему управління та свободи, якими ми користуємося, та нашу відданість праву на самовизначення і свободу для всіх народів світу. Давайте також підтвердимо нашу віру в дух і стійкість українського народу та засудимо систему, яка завдала йому стільки страждань упродовж багатьох років»⁶⁰.

Слова американського президента, який символічно наслідував митрополита Мстислава і своєю резолюцією надав державного статусу Дню пам'яті жертв Голодомору, мали переконати українську діаспору, що й вона, і її досвід важливі для демократичного суспільства та його влади. Доти лише голова УПЦ США проголошував такі поминальні дні для своєї пастви, а від 40-х роковин Голодомору – і для всієї громади Америки. Однак 1983 р. потреба вшанувати пам'ять жертв стала важливою не тільки для православної частини української діаспори – вона перетнула межі «українського Єрусалима» у США, пройшла вулицями американської столиці, змусивши СРСР до дипломатичної контратаки. Це, безперечно, переломний момент в історії комеморації Голодомору американськими громадами – кульмінаційний для періоду «холодної війни» й водночас вирішальний для православної традиції цієї царини діаспорної пам'яті.

Наприкінці 1980-х рр. стало очевидним, що комеморація Голодомору починає втрачати свій православний, дещо ексклюзивний характер. Очевидно, що це зумовили внутрішні процеси, яких зазнала сама УПЦ США, а також північноамериканська діаспора через асиміляційні зміни і трансформації в політичній системі України. До того ж 1990 р. вже літнього митрополита Мстислава на соборі в Києві обрали патріархом Київським і всієї України, а 1991 р. колишня радянська республіка проголосила свою довгоочікувану незалежність. Предстоятель помер за декілька днів до Провідної неділі 1993 р. Новий пастир і громада підтримали суспільні ініціативи, присвячені пам'яті жертв Голодомору, проте Проводи 1993 р. пройшли під знаком пам'яті самого патріарха, а не жертв радянського тоталітаризму.

⁵⁹ *Kudela-Świątek W.* Eternal Memory: Monuments and Memorials of the Holodomor / Trans. G.R.Torr, foreword F.E.Sysyn. – Edmonton; Toronto; Cracow, 2021.

⁶⁰ *Reagan R.* Proclamation 5273 – Commemoration of the Great Famine in the Ukraine online by Gerhard Peters and John T. Woolley, the American presidency project. – October 30, 1984 [Електронний ресурс]: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/260555>

Таким чином, 60-та річниця пам'яті жертв Голодомору мала відбуватися вже за часів незалежності України та спільними зусиллями українського й американського громадських комітетів. Однак цього разу в Баунд-Бруку не було заплановано окремих заходів, православні українці мали брати участь у загальних заходах передусім просвітницького характеру⁶¹. Це стало принципово новим вираженням відзначення пам'яті жертв Голодомору в діаспорі США. Голова американського комітету Т.Гунчак так коментував свою концепцію: «На нашу думку, відзначення 60-річчя Великого голоду не варто обмежувати певними днями – є важливим якнайбільше пригадати і для своїх людей, і для чужинців, донести до їхньої свідомості цей факт, що комуністична тиранія у ХХ сторіччі своєю головною жертвою зробила український народ»⁶².

Звернімо увагу, що сам допис про плани комітету надруковано напередодні православного Великодня 1993 р., але цього разу релігійні ритуали, напрацьовані роками громадою в Баунд-Бруку, не відігравали найважливішої ролі. Ідеологічне протистояння між СРСР і США перестало бути ключовим топосом, який допомагав усвідомлювати перевагу американської демократії над радянською тиранією, адже протистояння вже не було, не було політичного богослов'я УПЦ США та його основного ідеолога. До того ж на початку 1990-х рр., коли релігійне життя в Україні лише починало відроджуватися, релігійні метафори могли бути неприйнятними для секуляризованого пострадянського українського суспільства, хоча частково вони справді були спільними як для діаспори, так і для мешканців незалежної України. У цей період вони зазнаватимуть численних трансформацій та про певний діалог або тотожність православних символів між діаспорою й історичною Батьківщиною можна говорити лише на початку ХХІ ст.

Проведене дослідження доводить, що православну громаду (вірних УПЦ США) можемо вважати творцем символічної фігури Голодомору як фундаменту української ідентичності. Від самого початку церква-пам'ятник розвивалася як місце пам'яті трагедії передусім для православної частини діаспори. Напередодні й під час тривалого будівництва (1955–1965 рр.) вона ставала місцем відзначення річниць Голодомору в 1953 та 1963 рр., і продовжувала відігравати важливу роль у наступних роковинах упродовж періоду «холодної війни».

Починаючи з 1950-х рр. українська діаспора проводила низку акцій, спрямованих на привернення уваги до подій 1932–1933 рр. у радянській Україні. Ранні форми вшанування жертв Голодомору в «місцях пам'яті» мали глибоко релігійний характер, що свідчить про те, що ця травма вочевидь осмислювалась як «жертвоприношення» мучеників за волю України (як про це писала релігійна українська періодика у США). Народна традиція пам'яті померлих і християнська традиція вшанування пам'яті мучеників за віру були першими такими топосами, до яких звертались українці Північної Америки (особливо православні), ушановуючи жертв радянської влади. Загиблі під час Голодомору згадувались як «невинні жертви», «невинно вбиті», «невинні мученики», а боротьба українців за незалежність – як «українська Голгофа».

⁶¹ Свобода. – 1993. – №70 (14 квітня). – С.1, 3.

⁶² Там само. – С.3.

Сакральний вимір пригадування жертв Голодомору був пов'язаний із почуттям морального обов'язку по відношенню до цього покоління як частини громади. І у цьому випадку йшлося про бажання діаспори невинно нагадувати демократичним суспільствам про жертви комунізму. Це символічно, оскільки є свідченням американців українського походження про досвід цього покоління.

Безперечно, «місце пам'яті» Баунд-Брук поєднувало у собі як релігійний (або навіть екуменічний), так і світський аспекти. Під час церемонії відкриття жертви Голодомору згадувалися нарівні з тими, хто поклав життя, борючись за українську незалежність, що надавало їхній смерті значення глибоко релігійно пережитих національних втрат. Маніфестації, що супроводжували послідовні роковини у цьому місці пам'яті, мали світський і патріотичний характер. «Спільноти пам'яті», зосереджені навколо цієї церкви-пам'ятника, звели її власним коштом як утілення бачення того, що Голодомор означав не стільки, зокрема, для них як українців, скільки загалом для українців як нації в їхньому розумінні. Іншими словами, релігійні символи було використано для створення глибоко духовного відображення Голодомору, на що взорувалася загальна діаспорна комеморація цієї події.

REFERENCES

- Denysenko, N. (2018). Sustaining the fatherland in exile: commemoration and ritual during the Cold War. P.Mojzes (Ed.). *North American churches and the Cold War*, 310–325. Grand Rapids, MI: William Eerdmans Publishing Co.
- Denysenko, N. (2018). *The Orthodox Church in Ukraine: a century of separation*. DeKalb, IL: North Illinois University Press.
- Denysenko, N. (2020). Explaining Ukrainian autocephaly: politics, history, ecclesiology, and the future. *Canadian Slavonic Papers*, 62(3-4), 426–442. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1834706>
- Etkind, A. (2013). *Warped mourning: stories of the undead in the land of the unburied*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hirsch, M. (2011). Pokolenie postpamięci (M.Borowski & M.Sugiera, Trans.). *Didaskalia: Gazeta teatralna*, 105, 28–36. [in Polish].
- Kaniowska, K. (2004). “Memoria” i “postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 43, G.E.Karpińska (Ed.). Codzienne i niedzienne: o wspólnotowości w realiach dzisiejszej Łodzi, 9–27. [in Polish].
- Kaniowska, K. (2013). Postpamięć. P.Orłowska (Ed.). *Pamięć: rejestry i terytoria – Memory: registers and territories*, 38–44. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. [in Polish].
- Kaniowska, K. (2014). Postpamięć. M.Saryusz-Wolska & R.Traba (Eds.), J.Kalicka (Coop.). *Modi memorandi: leksykon kultury pamięci*, 389–392. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. [in Polish]
- Koval, V. (Ed.) (1961). *Stalinsko-khrushchovske okhivistia*. Niu-York; Chikago: Spilka vyzvolennia Ukrainy – Kraiova uprava v SSHA. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, O.O. & Marusyk, T.V. (2010). *Holodomor 1932–1933 rr. v URSS i ukrainska diaspora Pivnichnoi Ameriky*. Chernivtsi: Nashi knyhy. [in Ukrainian].
- Kudela-Świątek, W. (2021). *Eternal memory: monuments and memorials of the Holodomor* (G.R.Torr, Trans.; F.E.Sysyn, Foreword). Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press; Cracow: Księgarnia Akademicka.
- Kutsevych, V. (2013). Evoliutsiia khranobuduvannia v poselenniakh ukrainskoi diaspori. *Ukrainska akademiia mystetstva*, 21, 87–96. [in Ukrainian].
- Marples, D. & Skrypnyk, O. (1991). Patriarch Mstyslav and revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. *The Ukrainian Weekly*, 1, 7.
- Onatskyi, Ye. (1959). *Ukrainska mala entsyklopediia* (Kn.4). Buenos-Aires: Administratura UAPT's v Argentyni. [in Ukrainian].
- Onatskyi, Ye. (1963). *Ukrainska mala entsyklopediia* (Kn.12). Buenos-Aires: Administratura UAPT's v Argentyni. [in Ukrainian].
- Satzewich, V. (2002). *The Ukrainian diaspora*. London: Routledge.
- Shevchuk, O.A. (1997). *Natsionalno-kulturni initsiatyvy ukrainskoi diaspori (kinets 50-ky – pochatok 90-ky rr. XX st.)*. Kyiv: Ridnyi kraj. [in Ukrainian].
- Sysyn, F.E. (2003). The third rebirth of the Ukrainian Autocephalous Church and the religious situation in Ukraine, 1989–1991. S.Plokhly & F.E.Sysyn (Eds.). *Religion and nation in modern Ukraine*, 88–119. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Sysyn, F.E. (1999). The Ukrainian Famine of 1932–33: the role of the Ukrainian diaspora in research and public discussion. L.Chorbajian, G.Shirinian (Eds.). *Studies in comparative genocide*, 182–215. London: MacMillan.
- Sysyn, F.E. (n.d.). *The Ukrainian Orthodox Church: memory and memorialization of the Holodomor*. Retrieved from: <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2016/05/boundbrook.pdf>
- Viedenieiev, D. & Budkov, D. (2013). *Zaruchnytsia globalnobo protystoianniia: Tragediia Velykoho Holodu 1932–1933 rr. v Ukraini v konteksti “kholodnoi viiny” 1945–1991 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].

Wiktorja KUDELA-ŚWIĄTEK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Institute of History and Archival Studies,
Pedagogical University of Kraków
(Kraków, Poland), wiktorja.kudelaswiatek@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9559-0784>

Commemoration of the Holodomor by Orthodox Ukrainians of the USA During the Cold War

Abstract. The Ukrainian community in North America played an essential role in the information campaign in the Western press about the situation in the Ukrainian SSR in 1932–1933 and in providing all possible assistance to the starving. Later, beginning in the 1950s, the political, social, and cultural activities of some of its members would take part in the commemoration of the Holodomor in the United States. However, despite the historical significance of the role played by the North American diaspora in this process during the Cold War, this topic has not been sufficiently studied in historical science. **Goal.** The author has set a fundamentally new goal for historiography in recent years to consider the discourse created by the UOC of the USA around commemorating the victims of the Holodomor of 1932–1933 during the Cold War. She reflected here the commemorating anniversaries initiatives using by the community from St. Andrew Memorial Church, Ukrainian Orthodox cathedral in South Bound Brook (NJ). **Methodology.** In the article, the author applied a discursive-cognitive approach. **Main results of the research.** The author presents the main conclusions about how the Orthodox Ukrainians of America remembered the victims of the Holodomor during the 1950^s and 1980^s; whether and how the culture of Holodomor memory in the North American diaspora changed; what metaphors dominated the public space of the Ukrainian diaspora in America and why they. Based on the analysed sources. The author concludes that since the 1950^s, the Ukrainian diaspora has carried out a series of actions aimed at drawing attention to the events of 1932–33 in Soviet Ukraine, which influenced the initiation of academic research and the formation of social opinion on the form and manifestations of Soviet totalitarianism. It should be noted that the early forms of commemoration of the Holodomor in “places of memory” were deeply religious in nature, indicating that the Holodomor trauma was apparently understood as a “sacrifice” of martyrs for the freedom of Ukraine (as Ukrainian religious periodicals in the United States wrote about it). The Ukrainian tradition of commemoration of the dead and the Christian tradition of honouring the memory of martyrs for their faith was the first topos chosen to Ukrainians in North America (mainly Orthodox) in honour of victims of the Soviet regime. The victims of the Holodomor were referred to as “innocent victims”, “innocently killed”, “innocent martyrs”, and the struggle of Ukrainians for independence – as “Ukrainian Golgotha”. The sacred dimension of commemorating Holodomor victims was associated with a sense of moral duty to the Holodomor generation that was part of the community. And in this case, it was about the desire of the diaspora to remind the victims of communism to democratic societies constantly. It is symbolic, as it is evidence of the testimony of Americans of Ukrainian descent about the experience of the Holodomor generation.

Keywords: Holodomor, commemoration, Cold War, Ukrainian Orthodox Church of the USA (UOC of the USA), communities of memory.